

Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառի հնաբանությունները, Ե., «Արմավ» հրատ., 2024, 71 էջ:

Լույս է տեսել բարբառագիտական մի կարևոր աշխատություն: Լավ-րենտի Հովհաննիսյանի «Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառի հնաբանությունները» աշխատության նյութը լեզվական հին (արխաիկ) տվյալներն են հայերենի ամենամեծ միջբարբառախմբի (ըստ Գ. Ջահուկյանի), որը Հ. Աճառյանը ժամանակին կոչել է Ղարաբաղի բարբառ: Հայերենի բարբառների պատմական հարցերին Հ. Աճառյանից հետո առավելապես անդրադարձել են Գ. Ջահուկյանը, Մ. Աղաբեկյանը, Ն. Սիմոնյանը:

Լեզվական նյութը քննված է պատմական բարբառագիտության հայեցակետից, որը լեզվաբանության առանձին ճյուղ է, որ ուսումնասիրում է լեզուների և նրանց բարբառների ձևավորման, զարգացման և փոխակերպման պատմական գործընթացները:

Լ. Հովհաննիսյանի սույն աշխատանքը ներառում է Արցախի բարբառային միավորներին բնորոշ (ընդհանրական, ոչ մասնավոր) հնչյունական, բառային և քերականական համաժամանակյա տարրերը՝ նախահայերենի կամ հին հայերենի գրավոր վկայությունների՝ տարածամասնակյա տվյալների համեմատությամբ:

Ուսումնասիրության սկզբունքից ենթադրելի է, որ հեղինակը հաստատում և ընդգծում է բարբառային տարածքի խոսակցական միավորների պատմական-հասարակական դերը ոչ միայն հայերենի, այլև հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի լեզվի մշակույթի առանցքում՝ բարբառը համարելով ոչ թե գրական լեզվից կամ այլ լեզվից ածանցված, այլ հնդեվրոպական հիմք լեզվից բնականորեն առաջացած, ընդհանուր հայերենի (գրական, խոսակցական տարբերակներն ամբողջությամբ) առանցքում, նրա համակցությամբ և տարածքային յուրահատկություններով զարգացում ապրած և հիմք լեզվի տարրերը պահպանած տարածքային լեզու: Այն ավելի հին է և հարուստ լեզ-

¹ Աճառյանի և մյուսների համապատասխան գրականությունն այստեղ չենք նշում:

վական ավանդույթներով, քան պետական կարգավիճակ ունեցող ժամանակակից շատ լեզուներ: Աշխարհագրորեն որոշակիորեն մեկուսացված և հիմնականում միատարր ազգաբնակչություն ունեցող, սոցիալապես բնատնտեսական վարքագծով բարբառային տարածքը ոչ մեծ տատանումներով շփումներ է ունեցել գրավոր վկայություններով և հարուստ ժառանգությամբ (ներքին գերակա) գրաբարի (անմիջական) և իրանական (արտաքին գերակա) լեզուների (մասնակի) հետ: Այս պայմանները հիմք են հանդիսացել ոչ միայն հնաբանական շերտի պահպանման, այլև տարածքային բառապաշարի հարստացման համար:

Աշխատանքն ունի հետևյալ բաժինները՝ «Նախաբան», մաս I («Արցախ, Ղարաբաղ տեղանունների շուրջ»), մաս II («Հնչյունական-հնչյունափոխական հնաբանություններ»), մաս III («Բառային (բառապաշարային) հնաբանություններ»), մաս IV («Բառակազմական հնաբանություններ»), մաս V (Ձևաբանություն), «Ստուգաբանություն, բառաքնություն», ինչպես նաև գրականության և համառոտությունների ցանկ:

Մասնավորելով ՂԲՀ-ում ընդգրկված ուսումնասիրության բնագավառները և նրանցից ածանցվող գիտաճյուղերը՝ փորձենք ներկայացնել բուն աշխատանքը՝ ըստ լեզվամշակութային բնագավառների:

1. Լեզվաբանության բնագավառում գրեթե չկա մի ենթաբնագավառ, որ չվերաբերի բարբառագիտությանը, առավել ևս՝ չկա գրական լեզու, որ առաջացած չլինի բարբառից: Այս պարագայում համեմատությունը ամբողջությամբ եռեզր է՝ բարբառ-գրաբար (գրավոր վկայություն)-հնդեվրոպական հիմք լեզու, մասնակիորեն՝ քառեզր (հնդեվրոպական հիմք լեզվից առաջացած լեզուներ):

ՂԲՀ-ում առավել ուշադրության են արժանացել բառարմատի բառակազմական հնաբանությունները (էջ 14-25, 44-45), որոնց հիմնական մասը հեղինակը քննել է առանձին- առանձին: Բարբառային տարածքում առկա ոճական-արտահայտչական միջոցներին անդրադարձը պատմական տեսանկյունից բացակայում է: Կարծում ենք, սակայն, որ բարբառային ոճերը՝ դարձվածքներ, փոխաբերություններ, ասույթներ և այլն, կարևոր են լեզվի ուսումնասիրության համար, քանի որ դրանց լուսաբանումը կարող է օգտա-

կար լինել գեղարվեստական խոսքի կառուցման համար: Լ. Հովհաննիսյանի այս աշխատանքը արժևորելի է նաև հանրալեզվաբանության տեսանկյունից:

2. Պատմական և մշակութային տեսանկյունից այս աշխատանքը կարևոր է երկու առումով. ա) Ղարաբաղի բարբառի ձևավորումը և տարածումը պատմական միջավայրում հաճախ պայմանավորված են նույնպիսի գործընթացներով (վերաբնակեցում, քաղաքական, ազգային միավորումներ, պատերազմներ և այլն): Թեև աշխատանքում առանձնացված չեն, ասենք, «եկվոր» բարբառային միավորների (Նախիջևան, Սևասար (Ղարադաղ) և այլն) կամ բարբառի զարգացման ընթացքում ենթաշերտային ազդեցությունները, այլ ընդհանրական հիմքով են քննվում լեզվական տարրերը, այդուհանդերձ աշխատության որոշ մասերում կա նման անդրադարձ (օրինակ՝ բառային որոշ միավորների անհայտ լինելը, ինչպես՝ *փալօր*, *ծիրան* և այլն): բ) Ղարաբաղի բարբառները, անշուշտ, պահպանել են հին պատմական շերտերի լեզվական և լեզվամտածողության տարրերը: Ուշագրավ է շաբաթվա օրերի մասին ենթաբաժինը, որտեղ շաբաթվա վեց օրերի անվանումները առնչակցվում են Աստվածաշնչյան իրողության հետ (էջ 42-43):

Ժամանակակից բարբառագիտությունը և նրա զարգացումը արդի շրջանում մեծապես կախված է տեխնոլոգիաներից: Թվային գործիքները, արհեստական բանականության վրա հիմնված վերլուծությունները և բարբառային կորպուսները կշարունակեն զարգացնել այս ոլորտը: Հայաստանում արդեն կարևոր են բարբառների թվայնացումը և նոր սերնդին փոխանցման ծրագրված քայլերը: Եվ թեև ՂԲՀ-ը չի ներառում ժամանակակից մոտեցումները, համացանցում ներառված պաշարները, բարբառագիտության պատմությանը նվիրված նորագույն հրապարակումները, այդուհանդերձ, այն մի կողմից եզրագծում է բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Լ. Հովհաննիսյանի 50-ամյա գիտական գործունեության արցախյան բաժինը՝ որպես ամփոփում, մյուս կողմից այս աշխատությունը ևս կարող է լինել Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառի հնաբանությունները բովանդակող նոր աշխատանքի ուղենիշ, ըստ այդմ կարևոր ու հեռակարային այլ բարբառների ուսումնասիրության համար:

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Մ. Քումունց

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.2(31)-89